

tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 5 1 ● 2006

Kees (C.J.) Camphuysen

● Foto's: Niels Schrieken.

Bruinvissen langs de

Sinds 1985 worden er langs de Noord-Hollandse kust steeds vaker bruinvissen gezien. Aanvankelijk ging het om kleine aantallen. Inmiddels is de bruinvis zo sterk in aantal toegenomen, dat er bij rustig weer regelmatig groepjes van deze kleine zeezoogdieren gezien kunnen worden.

Bruinvissen in het verleden

De oudste bewijzen van het voorkomen van bruinvissen in wat nu Noord-Holland is, zijn de resten van bruinvissen in een opgraving bij Kolhorn op de rand van de huidige Wieringermeerpolder. De daar opgegraven nederzetting dateert

veel meer dode bruinvissen aan dan in de rest van het jaar en de Rotterdamse walvisdeskundige A.B. van Deinsse beschouwde de bruinvis dan ook als 'hoofdzakelijk zomergast'. Hij noemde twee redenen waarom de bruinvis juist in de zomer naar de kust kwam: de

droevig afgeloopen. Een aantal bleef achter in het gebied van de Wieringermeer, kon zich daar nog een tijdlang handhaven in de uitgebaggerde slooten en kanalen, maar tenslotte werden ze alle geschoten. Honderden bruinvissen werden, toen de afsluitdijk tot stand gekomen was, van de Waddenzee afgesloten. Hetzelfde was het geval met de zeehonden, maar deze kropen den afsluitdijk over en wisten zodoende de Waddenzee te bereiken. De bruinvissen waren daartoe echter niet in staat, leefden nog enige tijd in de afgesloten Zuiderzee, maar toen in het begin van 1933 een strenge vorstperiode intrad en het geheele IJsselmeer dichtvroor, kwamen ze alle om.'

De bruinvis was de enige walvisachtige die regelmatig in de Zuiderzee werd gezien

van de late steentijd (2000-4200 voor Christus). Die bevond zich toen in een uitgestrekt waddengebied. De opgraving is een aanwijzing dat er hier toen op deze dieren werd gejaagd of dat aangespoelde exemplaren werden benut.

Over het voorkomen van bruinvissen in de Noordzee tot aan het begin van de 20e eeuw is helaas weinig bekend. De reden daarvoor is simpel: niemand nam de moeite erover te schrijven. Bruinvissen werden bejaagd en gegeten en vermoedelijk waren ze veel te algemeen om er verder veel aandacht aan te besteden.

In de eerste helft van de 20e eeuw was de bruinvis een algemene soort in heel Nederland. Voor bezoekers van onze duinen en stranden waren 'warm weer' en 'het zien van bruinvissen' synonieme begrippen. In de zomer spoelden er ook

geboorte van jongen in de voorzomer en het najagen van de wijfjes door mannetjes (en de daaruit voortvloeiende paringen) in augustus. Impliciet beweerde Van Deinsse hiermee dat de bruinvis ondiep water opzocht om haar jongen te werpen en om te paren: 'tegen dien tijd naderen ze de kust, zwemmen zelfs de rivieren op'.

De bruinvis was de enige walvisachtige die regelmatig in de Zuiderzee werd gezien. Vooral langs de West-Friese Zeedijk tussen Medemblik en Enkhuizen 'in den voorzomer, wanneer ze jagen op de dan in de Zuiderzee aanwezige scholen ansjovis en op geep'. Met de afsluiting van de Zuiderzee in 1932 kwam er een einde aan hun voorkomen aldaar. Jan P. Strijbos beschreef in 1935 hun lot: 'Met de bruinvissen van de Zuiderzee is het, zoals te verwachten was,

Het verdwijnen uit de Nederlandse kustwateren

Jan Verwey, een bioloog werkzaam op het Zoölogisch Station in Den Helder, verzamelde gegevens over de bruinvissen in het Marsdiep, voor en na de Tweede Wereldoorlog. Zijn gegevens lieten zien dat het aantal bruinvissen in die jaren sterk afnam. In 1951 schreef hij aan Van Deinsse: 'De soort (*Phoc. phoc.*) is in de Waddenzee en noordelijke zeegaten in de oorlogsjaren zeer sterk afgenomen. In 1945 waren ze beslist zeldzaam en nog altijd zou ik ze

Noord-Hollandse kust

● Bruinvis toont dolfijngedrag.

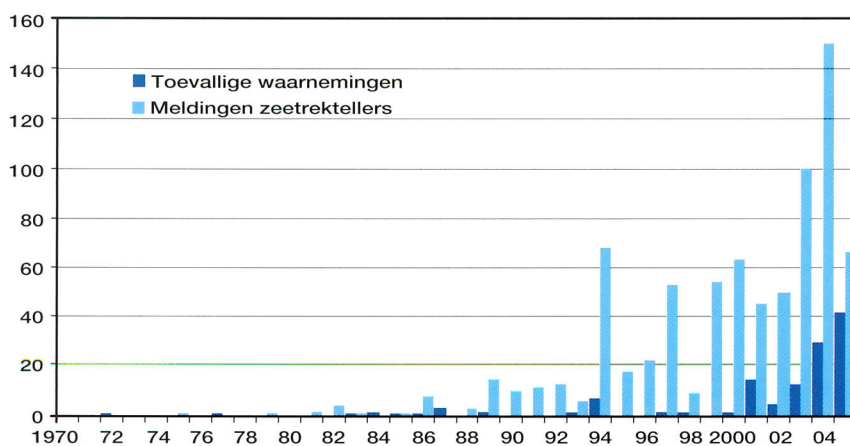
vrij zeldzaam willen noemen. Dit is geen indruk, maar een feit.' Andere waarnemers bevestigden de constatering van Verwey, maar toch werd de afname betwijfeld. Het waren de regelmatige vondsten van dode bruinvissen op het strand waardoor niet iedereen geloofde dat de bruinvis achteruitging. Toen er in 1957 en begin 1958 plotseling grote groepen bruinvissen werden gezien in het Marsdiep bij Texel en bij Harlingen leek dat een aanwijzing

dat er niet zoveel mis was. Het was echter een korte opleving. Na 1958 werden in heel Nederland bijna geen bruinvissen meer gezien. De bruinvis verdween niet alleen, maar ze werd ook snel vergeten. Toen in maart 1985 onverwacht een exemplaar in de haven van Harlingen opdook, werd er prompt een reddingsoperatie op touw gezet. In een haven waar bruinvissen enkele tientallen jaren eerder een gewone verschijning waren

geweest, werd dit dier nu als 'verdwaald' en hulpbehoevend beschouwd.

Come-back

Vanaf 1972 werd vanaf de Nederlandse kust het leven op zee steeds intensiever geobserveerd. Vogelaars (zeetrekwaarnemers), gewapend met zeer goede, maar inmiddels ook betaalbare kijkers, hielden niet alleen de vogeltrek in de gaten, maar letten ook op of ze misschien walvisachtigen zagen in de wateren langs de kust. Ondanks meer dan 40.000 waarnemingsuren tussen 1972 en 1984 werden er vrijwel geen zeezoogdieren en dus ook bijna geen bruinvissen gezien. In het begin van de jaren tachtig veranderde dat. Steeds vaker konden bruinvissen gerapporteerd worden, vooral in de winter en in het voorjaar. Na 1990 nam het aantal waargenomen bruinvissen zelfs explosief toe, tot aan 2004 met gemiddeld 41% per jaar (Camphuysen 2005)! Gelijke tred met de waarnemingen van deze vogelwaarnemers hield ook het aantal meldingen van bruinvissen door sportvisser, hengelaars, ➤

● Figuur 1: Meldingen van bruinvissen per jaar langs de Noord-Hollandse kust sinds 1970 door zeetrekwaarnemers en toevallige waarnemingen door passanten.

zeilers en zelfs strandwandelaars. We mogen nu wel concluderen dat de bruinvis weer helemaal terug is. Jaarlijks worden nu tientallen meldingen van bruinvissen ontvangen en het gaat daarbij om honderden dieren per jaar (figuur 1).

Er kunnen het gehele jaar door bruinvissen worden gezien, maar met een duidelijk piek in winter en voorjaar. In april verdwijnen de bruinvissen abrupt (naar open zee?), om in de loop van de herfst weer geleidelijk aan te verschijnen. Tellingen vanaf schepen in de Noord-Hollandse kustzone in het voorjaar van 2004 wezen uit dat hier werkelijk vele duizenden dieren rondzwemmen. Geavanceerde hydrofoons, opgehangen aan boeien voor de kust bij Egmond, registreerden gedurende het gehele jaar 'clicks' van bruinvissen, maar met precies dezelfde piek in het voorjaar als gevonden was door de waarnemingen uit te werken (figuur 2).

Ook het aantal dode bruinvissen op de Noord-Hollandse kust is aan een duidelijke opmars bezig. In 1970-1985 spoelden er gemiddeld 6 bruinvissen per jaar aan, tussen 1986 en 1995 was dat gemiddeld bijna 11 stuks en over de afgelopen tien jaren nam dat verder toe tot 33 per jaar (figuur 3).

Waar te zien

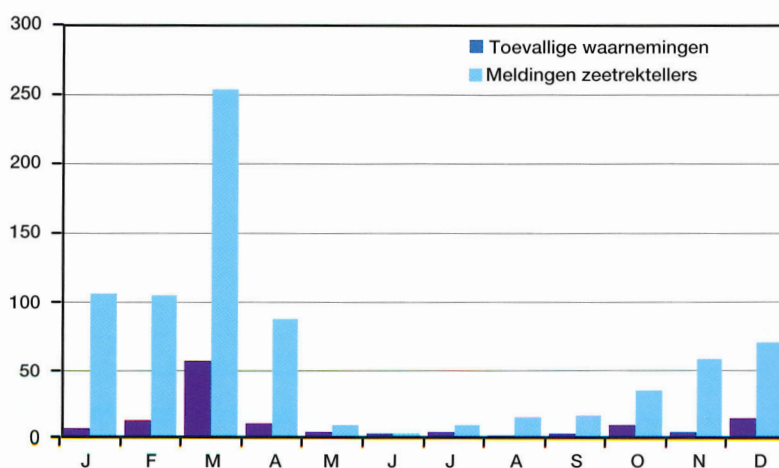
Bruinvissen kunnen in de goede tijd overal langs de kust opduiken. Omdat zeetrekwaarnemers veel

uren doorbrengen op vaste posten zoals Huisduinen, Camperduin en Egmond aan Zee, lijkt het of ze daar veel algemener zijn, maar dat is schijn. In het Marsdiep en langs de Texelse kust verschijnen de bruinvissen nogal laat, meestal pas diep in het voorjaar, wanneer de aantallen verder zuidelijk al weer afnemen. Bruinvissen zijn bij rustige weersomstandigheden veel gemakkelijker te zien dan bij harde wind, maar de zeetrekellingen leverden opvallend veel waarnemingen op bij tamelijk ruige zee. Het is dus zeker niet zo dat ze bij kalm weer algemener zijn; misschien wel andersom! De laatste jaren bleken de pieren van

IJmuiden een prima stek om bruinvissen te zien.

Discussie

De bruinvis heeft dus grote veranderingen doorgemaakt in ons land. Feitelijk heeft de soort zich eeuwenlang moeten aanpassen aan sterk wisselende omstandigheden, deels als gevolg van de natuurlijke dynamiek van onze kustgebieden, deels het gevolg van menselijk ingrijpen (kustverdedigingswerken, visserij). Veranderingen zijn dus eerder de norm dan de uitzondering. Toch is de vraag al dikwijls gesteld: waarom verdween de bruinvis na de Tweede Wereldoorlog uit ons land? Tegenwoordig komt daar de nieu-

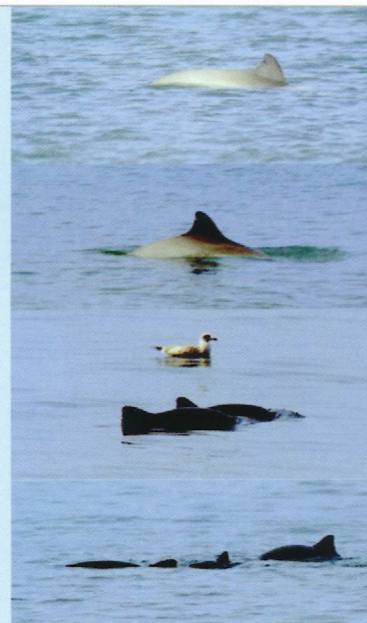

● Figuur 2: Meldingen van bruinvissen per maand langs de Noord-Hollandse kust sinds 1970 door zeetrekwaarnemers en toevallige waarnemingen door passanten.

we vraag bij: waarom keerde ze weer terug? Het beantwoorden van beide vragen is niet simpel. Er zijn weinig argumenten die nog niet ten tonele werden gevoerd: het verdwijnen van de zuiderzeeharing, vervuiling, verstoring, overbevissing, klimaatsveranderingen (om een kleine, steeds weer terugkerende selectie te memoreren). Er is heel wat te zeggen voor elk van deze argumenten, maar we komen weinig verder dan speculeren. Een probleem is dat er in Nederland geen onderzoek naar bruinvissen wordt uitgevoerd, anders dan het verzamelen van waarnemingen en het verzamelen van wat strandingsgegevens. Een ernstig gemis en bovendien een gemis dat ons nu opbreekt. We weten niet of ze zich hier voortplanten, we weten niet om hoeveel dieren het gaat, we weten niet wat ze hier eten, we weten niet wat hun belangrijkste foerageergebieden zijn. We weten wel dat minstens de helft van de aangespoelde dieren in vistuig is verdronken, terwijl vroeger de meeste aanspoelende dieren door vissers met messteken gedood waren. We denken te weten dat er tegenwoordig naar verhouding wei-

nig kalfjes in onze kustwateren te zien zijn. Althans, wanneer we de strandingen van vroeger en nu vergelijken, dan liggen er nu vrijwel geen neonaten (pas geboren jongen) op het strand. Als ze vroeger al naar de kust kwamen om jongen te werpen, dan doen ze dat tegenwoordig niet. Het zijn nu ook eerder wintergasten; ten tijde van de voortplanting verdwijnen de bruinvissen naar elders.

Zeker is dat de populatie niet hier is gegroeid. De toename gaat zo snel, daar kan voortplantingssucces alleen de oorzaak niet van zijn. We hebben dus te maken met immigratie: dieren van elders die hier vroeger niets en nu plotseling iets te zoeken hebben. Een dergelijke verschuiving kan allerlei oorzaken hebben, waaronder bijvoorbeeld veranderingen in voedselaanbod, of het verdwijnen van een factor die oorspronkelijk tot het verlaten van onze omgeving aanleiding gaf. We weten dat in België en Noord-Frankrijk dezelfde toename is gevonden. Alleen wat later en tot dusverre op wat kleinere schaal. De dieren lijken dus uit het noorden te komen. In Duitsland en ➤

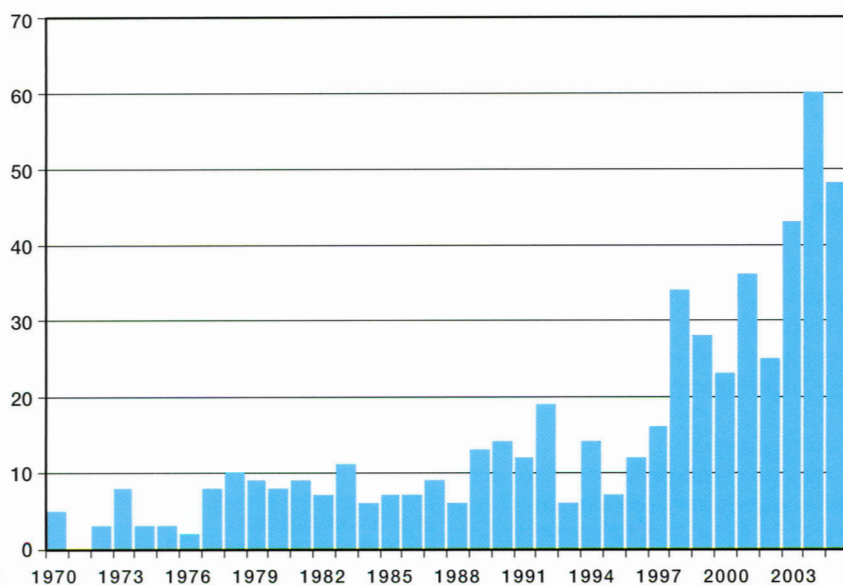

● Bruinvissen bij Sylt. Door de verschillende belichting lijken sommige dieren wel zwart, andere bleekgrijs. Foto's: Rolf C. Schmidt (met toestemming van zijn weduwe, Birgit Hussel)

Bruinvis *Phocoena phocoena*

De bruinvis is een klein, onopvallend dolfijntje van iets meer dan een meter lang. In de Noordzee is het de kleinste, maar algemeenste dolfijnensoort. De bruinvis heeft een ronde kop, een donkergrijze rug en een witte buik. Kenmerkend is de stompe driehoekige rugvin midden op de rug. Meestal is er niet veel meer te zien dan de rugvin en een klein stukje van de rug. Alleen in uitzonderlijke gevallen springen ze wel eens uit zee omhoog, maar daarbij komen ze zelden helemaal los van het water. De typische bolle kop is daardoor niet vaak te zien. Afhankelijk van de lichtomstandigheden lijkt de rug van de bruinvis boven water zwart, grijs of (licht-)bruin.

Bruinvissen zwemmen alleen of in kleine groepjes. Om te ademen komen ze met een 'rollende' beweging aan de oppervlakte. Deze rollende beweging (waarbij het kleine rugvinnetje als het ware voorbij 'draait' alsof het op een wiel zit) wordt twee tot drie keer herhaald, waarna het dier weer enkele minuten onder water blijft. Het zijn schuwe dieren en voor naderende motorschepen gaan ze er snel vandoor. Vluchtende bruinvissen komen met een korte, rukkende beweging boven om adem te halen, waarbij waterslierten opzij en naar voren spatten.

● *Figuur 3: Aantallen bruinvissen per jaar aangespoeld op de Noord-Hollandse kust sinds 1970 (een compilatie van gegevens, deels nog ongepubliceerd, van Naturalis, Leiden).*

Denemarken is weinig of niets veranderd, of is dat niet opgemerkt, behalve langs de eilanden van Nieder-Sachsen, waar een vergelijkbare toename als bij ons lijkt te zijn opgetreden. 'Onze' bruinvissen lijken dus afkomstig te zijn uit de noordelijke Noordzee. In een eerdere publicatie heb ik het verband gelegd tussen de armetierige voedselsituatie in Schotse wateren voor visetende zeevogels, dieren met een vergelijkbaar dieet als de bruinvis, maar zonder de mogelijkheid om een gebied te verlaten. Uit mondelinge berichten weten we dat bruinvissen rond de Orkney en Shetland Eilanden, daar waar de voedselcri-

de aanbeveling: geniet van de bruinvissen zo lang het nog kan. Ze kunnen zomaar weer vertrekken!

Het melden van waarnemingen en strandingen

Wanneer U een bruinvis ziet: meldt de waarneming dan even zodat we alle gegevens kunnen opslaan in de Marine Mammal Database van de Nederlandse Zeevogelgroep (kees.camphuysen@wxs.nl of p/a Ankerstraat 20, 1794 BJ Oosterend, Texel). Alleen wanneer iedereen trouw zijn bevindingen rapporteert, kunnen we in de gaten houden hoe het met de bruinvis in ons land

worden doorgegeven via www.walvisstrandingen.nl. Bij de geringste twijfel of het wel een bruinvis is, of misschien toch een andere walvisachtige, dan graag meteen een telefoontje naar Nicole de Voogd, 06-45444672.

Kees (C.J.) Camphuysen,
Koninklijk Nederlands Instituut voor
Onderzoek der Zee,
postbus 59, 1790 AB Den Burg,
Texel.
camphuys@nioz.nl

We hebben te maken met immigratie: dieren van elders die hier vroeger niets en nu plotseling iets te zoeken hebben

sis het langst speelt, behoorlijk in aantal zijn afgenomen. De veronderstelling dat er een zuidwaartse verschuiving is opgetreden lijkt dan ook legitiem. Maar het is slechts een veronderstelling. Om beter te begrijpen wat er zoal veranderd is en waar onze bruinvissen vandaan kwamen, is een voortgezette monitoring, gekoppeld aan veel diepgaander, voedsel-ecologisch onderzoek dringend noodzakelijk. Zolang we dat in Nederland niet van de grond krijgen, geldt slechts

gesteld is. Een dagelijks bijgewerkt overzicht van de ontvangen waarnemingen is te vinden op internet via <http://home.planet.nl/~camphuys/Cetacea.html>

Uiteraard zijn ook de gegevens van gestrande bruinvissen van harte welkom, maar deze worden verzameld door Naturalis in Leiden. Zekere bruinvissen, liefst vergezeld van een foto, de maat (lengte) en gegevens over het geslacht en de mogelijke doodsoorzaak kunnen

Literatuur

- BRASSEUR S.M.J.M. ET AL., 2004. Baseline data on the harbour porpoise *Phocoena phocoena*, in relation to the intended wind farm site NSW, in The Netherlands. Alterra-rapport 1043, Alterra, Wageningen.
- CAMPHUYSEN C.J., 2005. The return of the harbour porpoise (*Phocoena phocoena*) in Dutch coastal waters. *Lutra* 47(1): 135-144.
- DEINSE A.B. VAN, 1925. De bruinvisch. *De Levende Natuur* 29: 195-203.
- STOPPELAAR R.J. DE ET AL., 1935. Een jaar natuurleven - herfst. Amsterdam.
- THOMSEN F., ET AL., 2005. A recovery of harbour porpoises (*Phocoena phocoena*) in the southern North Sea? A case study off Eastern Frisia, Germany. Poster presentation ECS conference La Rochelle, France.
- VERWEY J. 1975. The cetaceans *Phocoena phocoena* and *Tursiops truncatus* in the Marsdiep area (Dutch Wadden Sea) in the years 1931-1973, part 1-2. Publ. & Versl. Nederl. Inst. Onderz. Zee, 17: 1-153.